

Manuál k orientačnímu screeningu vztahů mezi žáky ve třídě

Charakteristika:

Provádění orientačních sociometrických šetření vztahů ve třídě je součástí profesní kompetence pedagoga. Lektor, psycholog, učitel a didaktik Robert Čapek doporučuje: „Zejména třídní učitel by měl umět sociometrii používat (...)“. [1] Rovněž vedení školy může učitelům přímo uložit povinnost provádět pravidelně sociometrická šetření. [2] Je proto žádoucí, aby se pedagog průběžně vzdělával v práci s touto metodou, studoval odbornou literaturu, navštěvoval odborné semináře zaměřené na práci se školním klimatem a preventivní metody mapování vztahů ve třídě.

Další příklady, jak provádět sociometrická šetření vztahů ve školní třídě pro pedagogy, včetně příkladů vhodných otázek pro žáky, lze nalézt v odborné literatuře:

ČAPEK, Robert. Třídní klima a školní klima. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010, s. 80, 93–94. Pedagogika. ISBN 978-80-247-2742-4.

JEDLIČKA, Richard, KOŤA, Jaroslav a SLAVÍK, Jan. Pedagogická psychologie pro učitele: psychologie ve výchově a vzdělávání. Vydání 1. Praha: Grada, 2018, s. 401–403. Psyché. ISBN 978-80-271-0586-1.

Další doporučená literatura (včetně nástrojů):

BRAUN, R. (2003). Školní třída, její vedení a diagnostika. Interní materiál. Praha: AUDENDO.

BRAUN, R. (2013). Skupiny problémových dětí na škole. Socioterapia. 2013, roč. 3, č. 4, s. 3–4.

BRAUN, R. (2013). Pedagogicko-psychologická diagnostika. Praha: Pdf.

KAŠPÁRKOVÁ, S. (2009). Pedagogická diagnostika třídy a žáka. Vyd. 1. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.

MAREŠ, J. a JEŽEK, S. (2012). Klima školní třídy: dotazník pro žáky. Praha: Národní ústav provzdělávání.

Poznámka: Nástroj „Klima školní třídy: dotazník pro žáky“ mohou ve své praxi používat jak učitelé, tak pracovníci školního poradenského pracoviště.

Je třeba zdůraznit, že držíte v rukou manuál k orientačnímu šetření vztahů ve třídě, nikoliv manuál ke standardizované sociometrické testové metodě.

Tato orientační technika by měla doplnit pozorování fungování třídního kolektivu pedagogem. Jedná se o metodu preventivní, která pomáhá předcházet projevům šikany ve třídě a náleží do pedagogické diagnostiky, kterou učitel běžně při své činnosti provádí. Výsledky šetření používá pedagog výhradně pro vlastní účely. Metoda neslouží pro přímou návaznou práci se třídou, tedy k další intervenční práci ve třídě. Výsledky orientačního šetření může pedagog konzultovat se školním poradcem/poradci v rámci školního poradenského pracoviště anebo s odborníky v pedagogicko-psychologických poradnách. Učitel by měl mít k provádění orientačního sociometrického šetření ve třídě písemný souhlas všech rodičů žáků ve třídě.

Příklad z praxe:

V reálné praxi si pedagogové, zejména na 1. stupni, běžně sestavují vlastní orientační sociometrické metody, případně používají různé pohybové sociometrické hry, projektivní techniky mapující vztahy ve třídě apod. Je pochopitelně vhodné, pokud i takové orientační sociometrické šetření vykonává ve třídě školní poradce po dohodě s třídním učitelem, ale takové šetření je také plně v profesní kompetenci třídního učitele. Je třeba také zdůraznit, že zejména v regionech, kde je nedostatek školních poradců, jako je třeba Moravskoslezský kraj, je žádoucí, aby pedagog měl možnost pracovat alespoň se základními nástroji prevence a provádět si svá vlastní mapování vztahů ve třídě.

Hlubší zkoumání vztahů a vazeb ve třídě, například pomocí certifikované metody SORAD [3], lze naopak provádět pouze po zaškolení certifikovaným školitelem. **Tuto metodu mohou používat specialisté nepedagogové po zaškolení některým z oprávněných školitelů.**

Rovněž certifikovaná sociometrická metoda **B3 a B4 PhDr. Richarda Brauna** vyžaduje předchozí zaškolení, tato metoda je opět otevřená pedagogům všech typů a stupňů škol, především výchovným poradcům a školním metodikům prevence. [4, 5]

Co se týče samotné intervence ve třídě v případě již běžící šikany, ta je otevřená pouze pro zaškolené profesionály (psychology) anebo i pro zaškolené pedagogy, i pedagog bez potřebného vzdělání však nicméně může na práci se třídou participovat.

Cíl:

Velikost skupiny / věk dětí

Odhalit vztahy mezi žáky, skupiny uvnitř třídy a izolované jedince

Třída žáků. Pro žáky ve věku od 6 do 12 let.

Čas:

Pomůcky:

30 minut

Psací potřeby, volný list papíru, případně abecední seznam jmen žáků třídy.

Postup:

Sociometrické metody vycházejí z toho, že každý člověk má preferenční stupnici lidí, s nimiž komunikuje. [6] Tím pádem každý člen skupiny zaujímá určitou pozici. Ta závisí na tom, jaké vlastnosti člen skupiny (třídy) má, jaké složení má skupina samotná, jak je velká, jaké má hodnoty, jaké činnosti vykonává.

Sociometrickým šetřením je možné zjistit:

- pozitivní vazby mezi žáky (pozitivní volbou spolužáka);
- odmítavé postoje některých žáků (negativní volbou spolužáka);
- vzájemné vazby mezi žáky;
- na jaké skupiny se třída diferencuje;
- odhalit sociálně izolované jedince (kdy jde buď o žáka odmítaného ostatními, nebo žáka, který se sám cíleně izoluje od ostatních, nebo o kombinaci obou možností).

Metodu je vhodné použít opakovaně a zjistit tak vývoj vzájemných vztahů.

Žák provádí pozitivní volbu (výběr oblíbeného spolužáka), negativní volbu (odmítá osobu některého ze spolužáků). Grafické zpracování výsledků sociometrického testu poskytne přehled o vztazích mezi žáky, o skupinách, na které se třída případně rozpadla, a o sociálně izolovaných jedincích.

Výstupy mohou být například v grafické podobě sociogramu, nebo v maticové tabulce.

Bod 1.: S dostatečným časovým předstihem před samotnou realizací šetření si zajistěte souhlas rodičů s použitím metody.

Bod 2.: Výsledky orientačního šetření slouží pouze pro vaše vlastní účely jako doplněk pedagogické diagnostiky. Jedná se o orientační nástroj, který je vhodné distribuovat 1x až 2x ročně (začátek školního roku, pololetí, konec školního roku). Pedagog si pomocí nástroje může upřesnit svá vlastní předchozí pozorování a závěry.

Bod 3.: Výsledná data jsou důvěrná, nejsou určena pro žáky, rodiče, vedení školy ani učitelský sbor, je možné je nicméně sdílet a probrat s pracovníky školního poradenského pracoviště nebo pedagogicko-psychologické poradny (školní anebo pedagogický psycholog, metodik prevence, výchovný poradce, sociální pedagog, speciální pedagog se specializací na etopedii apod.), kteří mají odborné vzdělání (výcvik) pro řešení patologických jevů ve školách.

S obecnými závěry (klíma ve třídě obecně) je také možné seznámit vedení školy, pokud se na tom obě strany dohodnou předem. Pro vedení školy se vždy jedná o důvěrnou informaci.

Bod 4.: Sebraná data neslouží jako přímý podklad k přímé intervenci pedagoga ve třídě, přímé řešení situace apod., ale jedná se o nástroj, který následně usnadňuje volbu a využití dalších preventivních metod. Včas podchycené negativní jevy pedagog diskutuje s odborníky na problematiku šikany a následně volí vhodné preventivní postupy: například změny ve výuce a její organizaci, změny v přístupu k žákům, realizace preventivního programu na stmelení třídního kolektivu školním psychologem apod.

Bod 5.: Samotný postup při realizaci orientačního šetření je následující: Vyčkejte, až budou ve třídě přítomni všichni žáci vaší třídy. Rozdejte žákům volné listy papíru. Vyzvěte je, aby se podepsali jménem i příjmením, zapsali ročník a třídu. Oznamte třídě, že mají zapsat jedno jméno a příjmení žáka, se kterým by chtěli sedět v autobuse, až třída pojedje na školní výlet. Vybírat musí pouze ze spolužáků přítomných ve třídě. K tomu účelu můžete žákům poskytnout seznam jmen dětí ve třídě. Nesmí volit kamarády mimo třídu, pouze přítomné děti.

Oznamte třídě, že mají zapsat jedno jméno a příjmení žáka, vedle kterého by si určitě nesedli, až třída pojedje na školní výlet. Vybírat musí pouze ze spolužáků přítomných ve třídě. K tomu účelu můžete žákům poskytnout seznam jmen dětí ve třídě. Nesmí volit kamarády mimo třídu, pouze přítomné děti.

Vysvětlete, že samotná aktivita není zkouškou ani testem a nebude součástí klasifikace. To, co napíší, nebude nikde zveřejněno. Je to určeno pouze pro vás – pro učitele. Nikdo další se výsledky nedozví.

Nenechte žáky o jejich volbách diskutovat.

Žáci by se o svých preferencích neměli ani kdykoliv později bavit se spolužáky, o tom žáky na místě informujte a domluvte se s nimi na tomto postupu.

Bod 6.: Provedte vyhodnocení a interpretaci výsledků. Výsledky můžete probrat se školním poradcem anebo zobecněné závěry z vašeho šetření probrat s vedením školy (viz výše), přičemž pro obě strany se vždy jedná o důvěrné informace.

Varianty, komentáře:

Metodu je vhodné použít opakovaně a zjistit tak vývoj vzájemných vztahů.

Příklady dalších možných pozitivních výběrů podle věku žáků:

1. S kým ze třídy si nejraději hraješ?
2. S kým ze třídy si rád(a) píšeš na Messengeru?
3. S kým ze třídy se rád(a) bavíš o přestávce?
4. Koho si vybíráš pro plnění úkolu ve dvojici?
5. S kým ze třídy rád(a) pracuješ ve skupině?
6. Koho ze třídy bys vybral(a) jako vedoucího skupiny?
7. S kým ze třídy by ses přihlásil(a) do školního kroužku?
8. S kým ze třídy by ses chtěl(a) připravovat na přijímací zkoušky?
9. S kým ze třídy by ses chtěl(a) stýkat i po skončení školy?
10. Koho bys zvolil(a) na maškarním plese králem (královnou)?
11. S kým bys letěl(a) v raketě do vesmíru?

Příklady dalších možných negativních výběrů podle věku žáků:

1. S kým ze třídy bys nerad seděl(a) v lavici po celý školní rok?
2. S kým ze třídy bys nešel (nešla) do kina?
3. S kým ze třídy bys nechtěl(a) být na jednom laně?
4. S kým ze třídy bys nechtěl(a) být na škole v přírodě ve stejném pokoji?
5. Koho ze třídy bys s sebou nevezal(a) na pustý ostrov?
6. Koho bys nikdy nepozval(a) na narozeniny?

Faktory úspěchu:

Přirozená, pohodová atmosféra bez obav z důsledků. Zajistit, aby žáci vzájemně nevěděli, kdo jaké volby provádí.

Rizika:

Nejasné sdělení pravidel práce žákům, nedostatečná práce s kontextem, s vytvořením atmosféry důvěry ve třídě:

Strach ze svobodného vyjádření v pozitivních i negativních výběrech žáků.

Nebezpečí „prosáknutí“ informací mezi spolužáky, zhoršení vzájemných vztahů, pokud pravidla nejsou jasně sdělená žákům od začátku a pokud nejsou znovu připomenutá ke konci aktivity a i po skončení aktivity.

Nedodržení etiky práce:

Sdílení výsledků s žákem/žáky, rodičem/rodiči, kolegy anebo zanechání vyplněných archů na nechráněném místě.

Přecenění vlastních profesních kompetencí:

Navázání na orientační psychometrické šetření přímou intervencí se žáky ve třídě, a to například rozebíráním vztahů, otevíráním konfliktních situací mezi žáky apod.

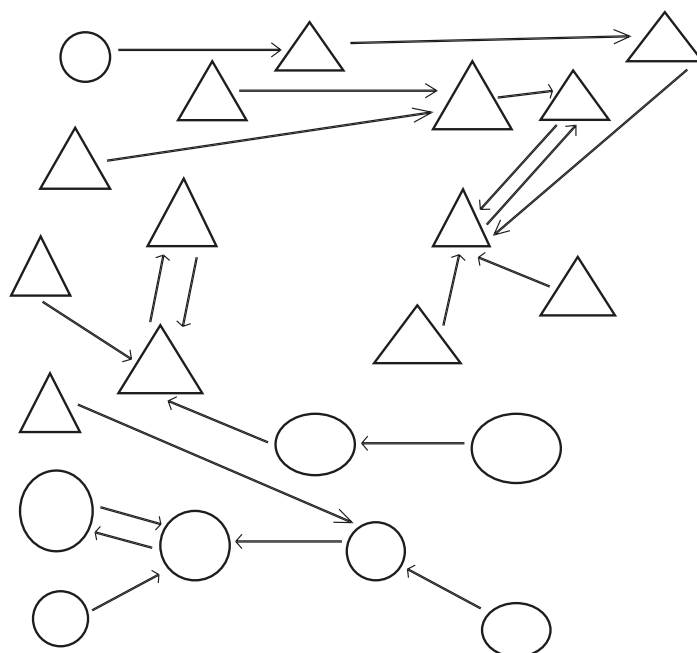
Vynechání spolupráce se školním poradenským pracovištěm anebo pedagogicko-psychologickou poradnou, pokud si pedagog není jistý, jak výsledky pro své vlastní účely interpretovat a jak dále navázat při práci se třídou vhodnými dalšími preventivními postupy a technikami.

Vyhodnocení aktivity:

Vztahy mezi žáky znázorníte graficky zvlášť pro pozitivní výběry a zvlášť pro negativní výběry. Zvolte pro obě pohlaví odlišné tvary značek. Jménům žáků přiřadte čísla, nebo do tvarů vepište jejich jména. Zakreslete jednotlivé volby ve směru šipek (od koho ke komu volba směřovala).

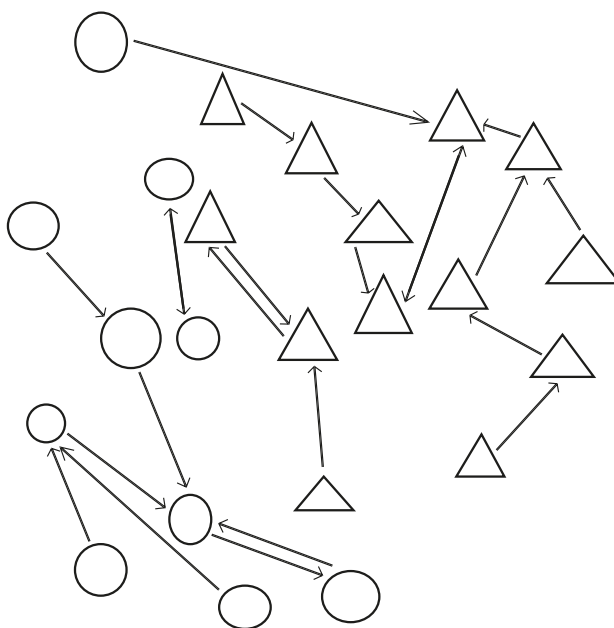
Výsledek pozitivních voleb může vypadat například takto:

Interpretace:

Vidíme, že mladší žáci (1. ročník základní školy) provádějí kladné volby v rámci skupiny podle pohlaví, nikoli napříč. Nejoblíbenější jsou jeden chlapec a jedna dívka, kteří mají až 3 pozitivní výběry (tzn. šipky od ostatních spolužáků směřujících směrem k němu; kruh = chlapec; trojúhelník = dívka). Mezi prvňáky ještě nejsou vytvořena kamarádství, zatím se pořád ještě výrazně vztahují ke své třídní učitelce. Proto jsou tam někteří žáci, kteří nebyli nikým voleni. Jako takoví by se mohli zdát být izolovanými. Čas odhalí, zda po opakovaném měření – ve druhém a třetím ročníku – dojde ke změně. U řady dětí není pozitivní volba (šipka jdoucí od nich směrem k jinému spolužákovi) opětovaná.

Výsledek negativních voleb může vypadat například takto:

Většinou bývá negativní volba jednosměrná. Jedna dvojice dívek má vzájemné negativní volby. Další dívka byla negativně zvolena třikrát. Vidíme i jednu izolovanou dvojici chlapců (dva izolované kruhy spojené jedním vláknem, které má na obou koncích šipku), kteří jinak nemají žádné negativní volby. Někteří žáci nebyli negativně zvoleni ani jednou.

Nebezpečná situace vzniká tam, kde je izolovaný jedinec, který nemá žádnou pozitivní volbu.

Ještě naléhavější je zjištění, kdy například tentýž jedinec má nejvíce negativních voleb, pak jde nepochybně o šikanu.

Pokud má učitel ve třídě nadaného žáka nebo žáka s dvojitou výjimečností, je na místě, aby vždy v rámci sociometrie podrobně prošel vztahové vazby od něj i směrem k němu.

Pokud se například potvrdí jeho podezření, že žák je ostrakizován anebo se rozbíhá šikana, může provést změny nejen ve výuce (jiné rozdělení skupin při práci apod.), ale i v rámci třídnických hodin, společných sezení se školním psychologem apod.

Použité zdroje:

- [1] ČAPEK, Robert. (2010). Třídní klima a školní klima. Vyd. 1. Praha: Grada, s. 94.
- [2] ČAPEK, Robert. (2010). Třídní klima a školní klima. Vyd. 1. Praha: Grada, s. 274.
- [3] HRABAL, V. (2011). SORAD – Sociometrická ratingová metoda. Metoda pro vytvoření sociogramu školní třídy. 1. české vydání, Hogrefe – Testcentrum, Praha.
- [4] BRAUN, R. Dotazník B-3. Praha: AUDENDO, 1997.
- [5] BRAUN, R. Dotazník B-4. Praha: AUDENDO, 1998.
- [6] PELIKÁN, J. (1998). Základy empirického výzkumu pedagogických jevů. Praha: Karolinum.